

Erozija kapitalizma s tržnim socializmom

Abstract

Eroding Capitalism with Market Socialism

Crises of capitalism and public dissatisfaction with the current prevailing socioeconomic system continue to fuel the debate on the alternatives to capitalism and its potential transformation. The strategy of the erosion of capitalism presents a possible approach to the dissipation of the prevailing influence of economic liberalism and its replacement with a more emancipatory socioeconomic system by combining three well-known anti-capitalist strategies of taming, resisting, and escaping. Market socialism combined with economic democracy and cooperatives is a possible alternative to the dominant order. The new system would continue to employ market principles with democratic self-managed workers' cooperatives holding a prevailing influence on the economy and its activities. Market distribution forces would still work, while the democratic deficit of the current system and the negative effects of capitalism could be eliminated over time. One of the tools the strategy of the erosion of capitalism could employ to reach its goal are employee stock option plans, which could act as a vehicle to transform companies into cooperatives. In this way, the process of eroding capitalism with market socialism could offer a possible alternative to capitalism.

Keywords: economic liberalism, capitalism, market socialism, economic democracy, cooperatives

Jernej Štromajer is a PhD student at the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana. (jernej.stromajer@gmail.com)

Povzetek

Krize kapitalizma in nezadovoljstvo ljudi nad prevladujočim družbenoekonomskim sistemom vedno znova odpirajo razprave o alternativah kapitalizmu in o načinu, na katerega bi ga lahko spremenili. Strategija erozije kapitalizma je pristop, s katerim bi se skozi čas dalo odpraviti prevladujoči vpliv ekonomskega liberalizma in ga nadomestiti z bolj emancipacijskim družbenoekonomskim sistemom, in sicer s kombinacijo že znane antikapitalistične strategije: krotitve kapitalizma, upiranja kapitalizmu in pobega iz kapitalizma. Eden od sistemov, s katerim lahko s pomočjo strategije erozije kapitalizma nadomestimo kapitalizem, je sistem tržnega socializma, ki bi skupaj z ekonomsko demokracijo in zadružništvom lahko bil alternativa prevladujoči kapitalistični ureditvi. Novi sistem bi sicer še vedno temeljil na tržnih zakonitostih, vendar bi prevladujoči vpliv v delovanju ekonomije lahko imele delavske zadrage kot demokratična samoupravna podjetja. Po eni strani bi se obdržal sistem tržne distribucije dobrin, po drugi pa bi bil odpravljen demokratični deficit in postopno tudi škodljive posledice kapitalizma. Strategija erozije kapitalizma bi si pri vzpostavitvi večjega števila delavskih zadrug lahko pomagala z načrtom delničarstva zaposlenih, ki bi lahko bil vzvod za preoblikovanje podjetij v delavske zadrage. Erozija kapitalizma s tržnim socializmom tako ponuja eno od alternativ kapitalizmu.

Ključne besede: ekonomski liberalizem, kapitalizem, tržni socializem, ekonomska demokracija, zadružništvo

Jernej Štromajer, doktorski študent Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. (jernej.stromajer@gmail.com)

Uvod

Zadnja svetovna finančna kriza in posledična gospodarska kriza, ki je »pustošila po realnem gospodarstvu« (Sanchez Bajo in Roelants, 2015: 29) številnih držav, ki so se zato »morale prepustiti finančni terapiji, omejiti izdatke in skrčiti javne službe« (ibid.), je dokončno razblinila idejo o koncu zgodovine (Fukuyama, 1992) in prevladi liberalne predstavniške demokracije ter ekonomskega liberalizma kot prevladujoče družbenoekonomske doktrine. Tako so se znova odprla vrata razpravi o alternativah ne le liberalni demokraciji, ampak predvsem ekonomskemu liberalizmu – in s tem o alternativah kapitalizmu oziroma prevladujočem gospodarskem sistemu, kot ga v zahodnem svetu v EU in ZDA poznamo danes.

Že od nekdaj so »na prepletanje ekonomskega in političnega /.../ opozarjali tako rekoč vsi sociologi« (Kanjuo Mrčela, 1999: 173) ter vsi relevantni politologi. Kot je ugotovil že Marx (1973), »v neposrednem odnosu lastnikov produkcijskih pogojev do neposrednih producentov /.../ najdemo vsakokrat najglobljo skrivnost, skriti temelj celotne družbene zgradbe in zato tudi politične oblike odnosa suverenosti in odvisnosti, skratka, vsakokratne specifične državne oblike« (Marx, 1973: 882). Tudi zato se pojavljajo ocene, da »zaradi družbeno-politične umeščenosti gospodarskega življenja in pomembnih socialnoekonomskih interakcij sploh ni mogoče več govoriti o samostojni ekonomski znanosti« (Kanjuo Mrčela, 2014). Kot je že dolgo pred zadnjo krizo opozarjal Ellerman (1992a), »je enačenje zahodne kapitalistične ekonomske ureditve z demokracijo popolnoma napačno« (Ellerman v Kanjuo Mrčela, 2014), pri čemer pa je doktrina ekonomskega liberalizma svoj največji napredek dosegla prav »s tem, da je ta element politične države 'izvozila', ga prenesla iz okvirov političnih aparatov – *da ga je naredila za ideološki aparat kapitalistične države*« (Močnik, 1997: 103).

Zaradi različnih razlogov za nezadovoljstvo s kapitalizmom, ki jih predstavljam v nadaljevanju, in zaradi navedenega prepletanja ekonomskega in političnega sistema se ob razpravi o alternativnem sistemu kapitalizmu odpira tudi razprava o načinu morebitne spremembe trenutno prevladujočega kapitalističnega družbenoekonomskega sistema. Študija primera strategije erozije kapitalizma, ki jo je razvil priznani ameriški sociolog Erik Olin Wright, kaže način izhoda iz kapitalizma; odgovarja namreč na vprašanje, *kako biti antikapitalist v 21. stoletju* (Wright, 2016a). Tej študiji primera sledi (*ex-ante*) vrednotenje možnosti erozije kapitalizma s sistemom tržnega socializma kot vrsto ekonomske demokracije. Pri tem poudarjam, da takšnega tržnega socializma ne moremo enačiti z jugoslovanskim modelom samoupravnega socializma, in predstavim razloge za razlikovanje obeh sistemov. Predstavljena je možnost, kako bi se lahko specifična implementacija načrta delničarstva zaposlenih uporabila kot mehanizem za razvoj delavskih zadrug in s tem za oblikovanje demokratičnih podjetij, na katerih bi lahko temeljil tržni socializem. Tako ugotavljam, kako (erozija?) in s čim (tržni socializem?) bi lahko dolgoročno odpravili kapitalizem kot prevladujoči družbenoekonomski sistem.

Erozija kapitalizma

Že Dahl (1985) je ugotovil, da je »treba razširiti koncept demokracije od politične demokracije še na ekonomsko demokracijo« (Bibič, 1990: 612) kot vrsto tržnega socializma. Dahl svoj koncept demokracije »v nekaterih vidikih na specifičen način približuje socializmu (seveda demokratičnemu)« (ibid.). Glede na demokratični deficit prevladujočega družbenoekonomskega sistema, tj. kapitalizma, Schweickart (2002) ugotavlja, da glavna vira nezadovoljstva nad kapitalizmom izhajata prav iz demokratičnega deficita kapitalizma, in sicer zaradi pomanjkanja demokratičnega nadzora nad stvarmi, ki nas globoko zadevajo. Prvi vir nezadovoljstva nad kapitalizmom je povezan z demokracijo na delovnem mestu. To je velika anomalija moderne kapitalistične družbe, saj velja, da so ljudje dovolj kompetentni, da lahko sami izbirajo svoje politične voditelje, ne pa tudi, da bi sami izbirali svoje nadrejene na delovnem mestu. Moderni kapitalizem slavi demokracijo, a hkrati zanika demokratične pravice ljudi na točki, v okviru katere bi lahko svoje pravice realizirali najbolj neposredno in konkretno: na delovnem mestu. Drugi vir nezadovoljstva izhaja iz neprijetnega dejstva modernega kapitalizma, da je kapital hiper mobilen in da velika večina kapitala v kapitalizmu pripada posameznikom. Ker je kapital njihov, lahko z njim počnejo, kar koli želijo. Lahko ga investirajo, kjer koli in v kar koli želijo, ali pa ga ne investirajo, če so pričakovani dobički premajhni. Ko je ta svoboda kombinirana z današnjimi tehničnimi zmogljivostmi prenosa zmogljivosti, daje kapitalu mobilnost, ki povzroča ekonomsko in politično negotovost po vsem svetu. Svetu danes vladajo finančni trgi in ne glede na »demokratičnost« političnih sistemov je ta vladavina pogosto muhasta in uničujoča (Schweickart, 2002: 46).

Wright (2010) razume kapitalizem kot izjemno uničujoč ekonomski sistem. Poudarja, da potrebujemo razumevanje različnih antikapitalističnih strategij, ki se bo izognilo tako lažnemu optimizmu pobožnih želja kot tudi hromečemu pesimiističnemu razmišljanju, da emancipacijska družbena transformacija strateško ni dosegljiva. V ta namen Wright (2016a) najprej pregleda naslednje štiri antikapitalistične strategije, ki so bile, zgodovinsko gledano, do zdaj posebej pomembne:

- *Razbitje kapitalizma* (ang. *smashing capitalism*) je klasična strateška logika revolucionarjev. Racionalizacija te strategije temelji na argumentaciji, da je kapitalistični sistem pokvarjen in da bodo vsi poskusi, da se izboljša življenje v kapitalizmu, s časom propadli. Čeprav od časa do časa manjše reforme, izpeljane zaradi pritiska javnosti, izboljšajo življenje ljudi, bodo takšne izboljšave vedno krhke ter dovzetne za napade in odpravo. Kapitalizma namreč ni mogoče reformirati v njegovem temelju. Edino upanje je, da se ga uniči, razbije in nato zgradi alternativo. Popolna realizacija emancipacijske alternative je lahko postopna, pri čemer je nujni pogoj za takšno postopno transformacijo zlom in prekinitev obstoječega sistema (Wright, 2016a: 2).
- *Krotitev kapitalizma* (ang. *taming capitalism*) je glavna alternativa ideji revolucionarne prekinitve s kapitalizmom iz 20. stoletja. Gre za vodilno anti-

kapitalistično idejo v levem krilu socialdemokratskih in nerevolucionarnih socialističnih strank. Ta ideja trdi, da kapitalizem, ko je prepuščen sam sebi, ustvarja velikansko škodo: generira stopnjo neenakosti, ki je uničujoča za družbeno kohezivnost; uničuje tradicionalna delovna mesta in ljudi prepušča samim sebi; ustvarja negotovost in ogroža življenja tako posameznikov kot tudi celotnih skupnosti ter škoduje okolju. Vse to so namreč posledice delovanja kapitalistične ekonomije. Kljub temu pa naj bi bilo mogoče vzpostaviti institucije, ki naj bi preprečevale in nevtralizirale škodljive posledice kapitalizma. Kapitalizem naj bi tako ukrotili s pomočjo državne politike. Ta proces lahko pripelje do ostrega razrednega boja, saj krotitev kapitalizma vključuje zmanjševanje avtonomije in moči kapitalističnega razreda. Vendar zagotovi za uspeh takšnih prizadevanj ni. Kapitalistični razred bo skupaj s svojimi političnimi zavezniki namreč trdil, da regulacija in redistribucija, katerih namen je nevtralizacija škodljivih posledic kapitalizma, uničujeta dinamičnost kapitalizma, zmanjšujeta njegovo konkurenčnost in spodkopavata različne gospodarske pobude. Takšni argumenti pa pravzaprav pomenijo le racionalizacijo želje po moči in privilegijih, saj je kapitalizem lahko podrejen regulaciji in redistribuciji, ki izničujeta njegove škodljive posledice, pri tem pa še vedno ustvarja zadostne dobičke za uspešno delovanje. Za krotitev kapitalizma sta nujni mobilizacija ljudi in politična volja, saj se ne moremo zanašati na razsvetljenost in dobronamernost elit. V okviru primernih okoliščin je tako mogoče doseči zmago v bitkah in vzpostaviti omejitve, ki so potrebne za vzpostavitev blažje vrste kapitalizma. Rezultat krotitve je kapitalizem s prilagojenimi pravili igre (Wright, 2016a: 4).

- *Upiranje kapitalizmu* (ang. *resisting capitalism*) kot tretja antikapitalistična strategija v nasprotju s krotitvijo in razbitjem kapitalizma deluje protietatistično. Strategija upiranja kapitalizmu si prizadeva ublažiti škodo, ki jo povzroča kapitalistični sistem, vendar si hkrati ne prizadeva pridobiti političnih vzvodov moči v državi. Namesto tega poskuša vplivati na delovanje državnih kapitalističnih in političnih elit prek protestov in drugih oblik upora. Posamezniki naj po mnenju zagovornikov te strategije sicer ne bi bili sposobni preoblikovati kapitalizma, lahko pa vsaj sebe zaščitijo pred škodo, ki jo povzroča kapitalizem, in sicer s povzročanjem problemov, protestiranjem in posledičnim naraščanjem stroškov elit. To je strategija, ki jo uporablja veliko lokalnih terenskih aktivistov različnih vrst: od okoljevarstvenikov do borcev za pravice migrantov, revnih in drugih manjšin. Prav tako gre za strategijo sindikatov, ki se organizirajo zato, da dosežejo višje plače in boljše pogoje za delo (Wright, 2016a: 7).
- *Pobeg iz kapitalizma* (ang. *escaping capitalism*) je najstarejši odziv na kapitalistični sistem. Temelji na prepričanju, da je kapitalistični sistem premočan, da bi se ga dalo uničiti. Krotitev kapitalizma naj bi zahtevala previsoko stop-

njo trajne kolektivne akcije, ki je nerealistična, poleg tega pa je celoten sistem prevelik in preveč kompleksen, da bi ga lahko učinkovito nadzorovali. Hkrati so obstoječe vladajoče strukture premočne, da bi jih lahko odstranili, saj bodo vedno našle način, da zaščitijo svoje privilegije. Zato je najboljša stvar, ki jo lahko naredi posameznik, da samega sebe izolira od negativnih posledic kapitalizma in se morda celo umakne v neko pred kapitalizmom varno okolje. Ker naj ne bi bili sposobni spremeniti sveta, se lahko vsaj sami umaknemo iz dominantnega prostora kapitalizma ter živimo in ustvarjamo v svoji lastni mikroalternativi (Wright, 2016a: 8).

Antikapitalistična strategija naj bi bila potrebna, saj kot ugotavlja Hahnel (2014), tudi najbolj pravična kapitalistična ekonomija ne more popraviti škode, ki je bila prizadejana okolju, zagotoviti ljudem ekonomskega samoupravljanja, enakomerno porazdeliti bremena in koristi ekonomskih aktivnosti ter spodbuditi raznolikosti in se izogniti potratnosti (Hahnel, 2014: 298). Pri tem se nekateri socialisti zavzemajo predvsem za konec sistema, v okviru katerega maloštevilni kapitalistični razred živi na račun presežne vrednosti, ki jo ustvarijo delavci in ki bi jim morala pripadati, ter želijo tako končati izkoriščanje (Roemer, 1994: 15). Pri tem naj bi bila ključna, kot navaja Gasper (2014), predvsem politična strategija, ki bi temeljila na razgradnji kapitalistične države in razlastninjenju izkoriščevalcev (Gasper, 2014).

Kot pa ugotavlja Wright (2016a), je zgodovinsko gledano specifični način kombinacije treh antikapitalističnih strategij, tj. strategij krotitve kapitalizma, upiranja kapitalizmu in pobega iz kapitalizma, tista strategija, ki najbolj verjetno omogoča strateško vizijo za preseganje kapitalizma v 21. stoletju. Pri takšni strategiji erozije kapitalizma naj bi bili potrebni tako politični projekti krotitve kapitalizma prek javnih politik kot tudi spodbujanje družbenoekonomskih projektov pobegov iz kapitalizma z razvojem emancipacijskih oblik ekonomskih aktivnosti. Te aktivnosti je treba zakoliti v obliko upora proti sistemu s strani organiziranih kolektivov – predvsem družbenih gibanj, sindikatov in skupnostnih organizacij ter včasih tudi nevladnih organizacij. Za erozijo kapitalizma je tako potrebna energična progresivna socialna demokracija, ki bo nevtralizirala škodo kapitalizma na način, ki bo hkrati spodbujal pobude, ki bodo gradile emancipacijske alternative s potencialom za erozijo dominantnega kapitalističnega sistema (Wright, 2016a: 2–13).

Kritik Wrightove strategije erozije kapitalizma Riley (2016) opozarja, da bi strategija zahtevala politični prelom in odločno konfrontacijo s kapitalistično državo ter da se je za odpravo kapitalizma treba aktivirati znotraj marksistične revolucionarne tradicije, ne pa se ji odpovedati (Riley, 2016). Wright (2016b) na te kritike odgovarja, da revolucionarnega preloma ni na obzorju, vendar je kapitalizem kljub temu lahko premagan. Dopusča pa možnost, da se lahko izkaže, da kapitalistični ekonomski sistem ni ekosistem, v katerem bi se dalo kapitalizem erodirati skozi čas, in da kapitalistična država morda res ne omogoča omembe vrednih emancipacijskih reform. Glede na naše omejeno razumevanje delovanja družbenih sistemov in glede na veliko negotovost in dvoumnost, ki ju prinaša prihodnost, lahko

razumna delovna hipoteza predvideva, da je mogoče kombinirati dolgoročni cilj preseganja kapitalizma s praktičnimi boji za nastanek novih možnosti v obstoječi ureditvi (Wright, 2016b). In ena od alternativ prevladujoči kapitalistični ureditvi je prehod v sistem tržnega socializma.

Tržni socializem

Kot navaja Wolff (2015), se osnovna ideja socializma v marksističnem okviru nanaša predvsem na način organizacije proizvodnje. To pomeni, da so delavci, katerih delo ustvarja presežno vrednost, sočasno tudi deležniki distribucije te presežne vrednosti. Tako je socializem negacija izkoriščanja, ki je definirano kot organizacija proizvodnje, v okviru katere distribuirane presežne vrednosti niso deležni tisti posamezniki, ki jo ustvarijo. Primer izkoriščanja so kapitalistična podjetja, v katerih delodajalci na opisani način izkoriščajo delavce. Če bi bila proizvodnja namesto na kapitalistični način organizirana v socialistični obliki in bi bilo tako izkoriščanje odpravljeno iz družbe, bi se postavilo vprašanje, kako naj družba distribuira razpoložljive vire med proizvodnimi podjetji in kako naj družba hkrati distribuira proizvode teh podjetij. Distribucija bi bila lahko organizirana s pomočjo trga, državnega planiranja, planiranja pod okriljem kakšne druge institucije ali različnih kombinacij naštetega. Trg je do zdaj obstajal v okviru vseh znanih načinov organizacije proizvodnje: ne samo v kapitalizmu, ampak na primer tudi v fevdalizmu (Wolff, 2015). Zgodovinske izkušnje tako kažejo, da je trg nujna komponenta za delovanje socialističnega sistema (Schweickart, 2015). Centralno planiranje v današnjem naprednem gospodarskem sistemu namreč ne deluje, saj lahko zaradi pomanjkanja informacij povzroči preveč potencialnih problemov. Zato bi moral biti v nekem novem sistemu trg omejen na blago in storitve ter ne bi smel imeti prevladujočega vpliva na kapital ali delovno silo. Seveda bi moral biti reguliran tako, da bi skrbel za zaščito, varnost in blagor potrošnikov in proizvajalcev (Schweickart, 2015: 3).

Oblika proizvodnje in družbenoekonomskega sistema, ki upošteva vse navedeno, je sistem tržnega socializma. Tržni socializem ima namreč prednost, da ne krepí samo demokracije, temveč tudi omogoča prehod v smer socializma v tržnih kapitalističnih družbah; kot takšen je primeren za implementacijo znotraj strategije erozije kapitalizma. Tržni socializem bi tako lahko pozitivno vplival na razdelitev kapitala in distribucijo dohodkov. Hkrati lahko sistem tržnega socializma nagovarja tudi tiste, ki so skeptični do planskega in državnega upravljanja. V sistemu tržnega socializma se lahko namreč razširi družbena korist demokracije v obliki delavskega nadzora in zadrug (Lane, 2013).

Model tržnega socializma, ki bi bil lahko primeren za strategijo erozije kapitalizma, je model tržnega socializma, ki se v veliki meri prepleta z modelom ekonomske demokracije. Za ekonomsko demokracijo namreč velja, da je »tržni socializem z decentraliziranim načrtovanjem investicij in demokracijo na

delovnem mestu« (Schweickart v Kanjuo Mrčela, 1999: 128). Tako je alternativa »kapitalizmu, ki obljublja večjo učinkovitost in enakost, racionalnejšo rast, demokracijo in smiselno delo« (ibid.). Zato tako tržni socializem kot ekonomsko demokracijo lahko razumemo kot socialistično alternativo kapitalizmu, ki nagovarja demokratične deficite in je precej drugačna od propadlih socialističnih poskusov v preteklosti. V tem primeru je izraz »socialistična« uporabljen za opis poskusa, da se preseže kapitalizem z odpravljanjem zasebne lastnine proizvodjalnih sredstev. Ta poskus se razlikuje od drugih predhodnih načinov, kako preseči kapitalizem. Ekonomska demokracija namreč temelji na prepričanju, da je treba omejiti zasebno last proizvodjalnih sredstev, če želimo, da se človeštvo razvija uspešneje (Schweickart, 2002: 46).

V veliki meri sta razloga za čedalje večje zanimanje za ekonomsko demokracijo in s tem za tržni socializem prav propad državnega socializma na eni strani in čedalje večje nezadovoljstvo z globalno dominantnim sistemom korporativnega kapitalizma na drugi strani. Predstavljeni sistem se pomembno razlikuje od državnega socializma, saj namesto nekdanjega modela komunističnega planskega načrtovanja poveličuje demokratično (in pogosto decentralizirano) planiranje ter zmerno koristi mehanizme trga. Hkrati se razlikuje tudi od korporativnega kapitalizma, saj daje prednost članski skupnostni obliki lastništva v nasprotju z lastništvom na podlagi kapitalskih vložkov (Howard in dr. v Rowe, 2014: 231). V modelu lastništva se razlikujeta tudi dva različna modela ekonomske demokracije: model delavskega delničarstva in delavske zadruga, saj delavsko delničarstvo prav tako temelji na kapitalskem vložku (delnicah zaposlenih), medtem ko delavske zadruga delujejo po načelu članstva.

Ekonomska demokracija in z njo povezan sistem tržnega socializma se ne razlikujeta le od sovjetskega državnega socialističnega modela, ampak tudi od jugoslovanskega samoupravnega socializma. Že v jugoslovanskem samoupravnem socializmu, v nasprotju z modelom državnega socializma, sicer ni obstajal centralni nadzor nad planiranjem proizvodnje, zaradi česar so bila podjetja izpostavljena različnim tržnim dejavnikom (Ellerman, 1990: 149), saj se je v Jugoslaviji »že leta 1953 /.../ samoupravljanje začelo odpovedovati koncentriranemu monopolu ekonomske in politične moči v rokah partijske birokracije« (Kirn, 2014: 214). Leta 1965 je prišlo do tržne reforme, katere najpomembnejši cilj je bila »zahteva po večji avtonomiji trga in nižji ravni ter večji ekonomski svobodi za proizvodjalne enote, kjer je bil posebej poudarjen cilj demokratizacije delavskega samoupravljanja« (ibid.: 215). Jugoslovansko samoupravljanje je hkrati temeljilo tudi na družbeni lastnini, ki »je bila zakonsko razglašena oblika lastništva nad sredstvi za proizvodnjo in kapitalom« (Kanjuo Mrčela, 1999: 51). V jugoslovanskem samoupravnem socialističnem sistemu tako ni bilo individualnega lastništva kapitala, ampak so bila podjetja demokratično nadzorovana, pri čemer je legalno lastništvo pripadalo celotni družbi in ne posameznemu delovnemu kolektivu (Oakeshott, 1990: 32). Zaradi reform sta se nato »spopadli /.../ protislovni logiki: pri upravljanju

investicij so se uveljavljali odnosi, podobni mezdnim, kar je pomenilo, da je bilo mogoče braniti delavsko pravico do samoupravljanja samo z množičnim odporom proti odpuščanju in napadom na življenjski standard« (Samary, 2017: 173), hkrati pa

ker ni bilo »prave« lastnine kapitala in produkcijskih sredstev, tudi menedžerji v podjetjih niso zares mogli uveljavljati kapitalistične racionalnosti, maksimirati profitov in minimizirati produkcijskih stroškov. Razsipavanje s produkcijskimi sredstvi in finančna neodgovornost zanje niso bile kakšen poseben problem, saj je njihov položaj tako in tako negotov. (ibid.)

Najpomembnejša motnja sistema naj bi bila tako družbena lastnina, zaradi katere jugoslovanska ekonomija ni delovala najbolj učinkovito, saj naj delavci ne bi imeli dolgoročnih interesov glede razvoja in delovanja podjetij. Delavci so imeli namreč pravico razpolagati s prihodki podjetja in če so se prihodki podjetja izplačali delavcem v obliki plač in dodatkov, so bili tega deležni delavci neposredno. Če pa je dobiček ostal v podjetju kot povečanje kapitala podjetja, se je preoblikoval v družbeno lastnino in delavci so izgubili neposredno pravico do tega kapitala (Ellerman, 1990: 149–150). Nekateri se s tem sicer ne strinjajo in trdijo, da naj bi Jugoslavija z uvedbo profitne in tržne logike (Kirn, 2014: 358) povzročila, da se je »vodilo 'Vsakemu po svojih zmožnostih' /.../ postopno spreminjalo v 'Vsakemu po svojem donosu', kar je krhalo razmerja znotraj podjetij in tudi razmerja med bogatimi in revnimi deli federacije, s tem pa zaostriло razredne razsežnosti reprodukcije« (ibid.).

Kljub temu naj bi bila vzrok za probleme jugoslovanskega samoupravljanja predvsem družbena lastnina, ne pa model delavskega samoupravljanja podjetij ali tržna reforma. Pred razpadom Jugoslavije, ko so »raziskovali zelo uspešne gospodarske organizacije v Sloveniji« (Kavčič, 1989: 862), namreč niso »nikjer odkrili, da bi samoupravljanje delavcev oviralo gospodarsko uspešnost« (ibid.), vendar so hkrati trdili, da se je izkazalo, da bi bilo »nujno samoupravljanje očistiti sestavin, ki ne pospešujejo gospodarskega razvoja« (ibid.: 863). Ob tem so takrat drugi zagovarjali tezo, da je »vračanje k trgu in demokraciji /.../ ključni pogoj za preobrazbo socializma, kajti gre za nesporno in pomembno civilizacijsko pridobitev, brez katere ni mogoče vstopiti v novo obdobje tehnološke in znanstvene revolucije« (Brezovšček, 1990: 1397). In prav takšno preobrazbo ponuja model tržnega socializma, ki je povezan z ekonomsko demokracijo in se neposredno navezuje na tržno ekonomijo, ki bi lahko temeljila na delavskih zadrugah kot samoupravnih demokratičnih podjetjih v lasti zaposlenih. Razvoj ekonomske demokracije (in s tem tržnega socializma) bi lahko omogočil

uveljavitev nove partnerske koncepcije podjetja kot »(enako)pravne skupnosti lastnikov človeškega in finančnega kapitala«, ki bo temeljila na vključitvi tudi človeškega kapitala v bilance podjetij in s tem uveljavitvi specifične oblike »solastništva« lastnikov obeh vrst kapitala nad podjetji ali bolje rečeno »sopodjetništva« v pravem pomenu besede (Gostiša, 2014: 104).

Tako bi lahko ekonomska demokracija postala »predvsem 'zasebnolastniška in tržna' alternativa tako sedanjemu kapitalizmu kot raznim socializmom. To torej ne bo več ne (sedanja) 'diktatura kapitala', ne (prav tako preživeta socialistična) 'diktatura dela oziroma proletariata', ampak (ekonomska) 'demokracija' v pravem pomenu besede« (Gostiša, 2017: 167).

Že zdaj v kapitalistični ekonomiji posamezne samostojne delavske zadruga delujejo v smeri demokratizacije ekonomije, saj delavske zadruga kot demokratična podjetja v lasti zaposlenih temeljijo na načelu enakopravnosti – en član, en glas – vseh članov zadruga. To pomeni, da notranja razmerja moči temeljijo na prostovoljnem sodelovanju in prepričevanju in ne na raznolikem ekonomskem vplivu različnih ljudi. Delavci tako skupaj demokratično nadzirajo ekonomsko moč, ki jo ima kapital njihovega skupnega podjetja. Tako že zdaj večina delavskih zadrug na svetu deluje v tržnem gospodarstvu in vzporedno s kapitalističnimi načeli. Zaradi nepripravljenosti bank, da jih kreditirajo, se soočajo s kreditnimi omejitvami na finančnih trgih, hkrati pa so pretresom in nihanjem na trgu izpostavljene v enaki meri kot tradicionalna kapitalistična podjetja. Zato so delavske zadruga v marsičem prepuščene same sebi. Če pa bi delovale na trgu, na katerem bi namesto kapitalističnih podjetij prevladovale delavske zadruga, bi bil položaj lahko potencialno precej drugačen (Wright, 2010: 91). Takšna ureditev bi lahko bila tudi temelj za delovanje sistema tržnega socializma, ki bi nastal na podlagi demokratizacije ekonomije in s tem razvoja ekonomske demokracije. Eden od mogočih vzvodov za takšen prehod, ki bi ga lahko uporabila strategija erozije kapitalizma, je specifična uporaba načrta delničarstva zaposlenih, ki kot oblika ekonomske demokracije že obstaja tudi v kapitalizmu in bi se kot prehodni model lahko uporabil za pospešitev razvoja delavskega združništva.

Načrt delničarstva zaposlenih kot mehanizem za razvoj delavskih zadrug

Za spodbujanje delničarstva zaposlenih v svetu že »obstajajo bistvene davčne olajšave« (Oakeshott, 1997: 1), ki lahko prek načrtov delničarstva zaposlenih »omogočajo zaposlenim, da postanejo lastniki delnic v podjetju, v katerem so zaposleni, ne da bi za to morali prinesiti denar« (ibid.) oziroma ga morali sami neposredno vplačati s svojih računov. Načrt delničarstva zaposlenih (ang. *employee stock ownership plan*, ESOP) omogoča, da lastniki ali uprava podjetij zagotovijo (so)lastništvo

podjetja tudi zaposlenim. Obstaja veliko načinov, kako se lahko v okviru sistema ESOP del delnic podjetja prenese na zaposlene v podjetju; vključno z izdajo novih delnic podjetja ali odkupom delnic, ki so že na trgu. Podjetje tako vzpostavi sklad, ki odkupi delnice in jih dodeli zaposlenim (Kenner Thompson, 1993: 825–826).

Vendar so izkušnje pokazale, da same sheme ESOP in povezana posojila ter davčne olajšave v določenih podjetjih niso odpravili problemov, zaradi katerih so se podjetja znašla v krizi, saj podjetja niso spremenila delovne kulture. In čeprav so bili delavci delničarji, v veliko primerih niso bili pravi lastniki podjetij. Tako problemi podjetij ob nespremenjenem delovanju in zaradi nespremenjenega odnosa do delavcev niso bili odpravljeni, mehanizem ESOP pa je postal samo še en način za privolitev delavcev na slabše pogoje dela. V nekaterih drugih primerih pa je vendarle prišlo do sprememb v poslovanju podjetja. Tako se je izkazalo, da se s pomočjo sheme ESOP delovanje podjetja lahko izboljša. Na tej podlagi so v ameriškem sindikatu USW ugotovili, da je mehanizem ESOP lahko koristno orodje, vendar so hkrati poudarili, da kot ustrezno končno obliko delavskega lastništva zagovarjajo delavsko lastništvo v obliki sindikalne delavske zadruga (Witherell, 2013: 257–258), saj je delavska zadruga demokratično podjetje, lastniki katerega so člani zadruga, ki sodelujejo v zadrugi in zadrugo tudi vodijo. Tisti, ki upravlja podjetje, tako ni odgovoren zunanjim deležnikom, ampak ljudem, ki sodelujejo v delovanju podjetja, ki ga upravlja. Člani zadruga namreč posredno ali neposredno odločajo, kdo bo vodil njeno delovanje (Ellerman, 1997: 1–2). Takšen ukrep, v okviru katerega bi se kot prehodni model do delavskih zadrug spodbudilo razvoj načrta delničarstva zaposlenih, znotraj strategije erozije kapitalizma ne bi omogočil le razširitve delavskega lastništva, ampak tudi razvoj večjega števila delavskih zadrug. Tako bi se načrt delničarstva zaposlenih lahko uporabil kot vzvod za spremembo lastništva od kapitalističnega podjetja, ki temelji na kapitalskem vložku, k delavski zadrugi, ki deluje po načelu članstva in je v lasti zaposlenih v podjetju.

Sklep

Na podlagi Wrightove študije primera lahko ocenim, da bi alternativo kapitalizmu lahko ponudila strategija erozije kapitalizma, ki predvideva postopno odpravo in zamenjavo sedanjega prevladujočega družbenoekonomskega sistema tako, da preplete nevtralizacijo škodljivosti in preseganje sedanjega kapitalističnega sistema (Wright, 2016a). Seveda zapisano velja znotraj omejitev in odprtih vprašanj, ki jih prinaša takšna postopna zamenjava prevladujoče družbenoekonomske doktrine, kot je kapitalizem. Hkrati lahko na podlagi predstavitve in vrednotenja povzamem, da se ob eroziji kapitalizma kot izvedljiva in delujoča alternativa ponuja sistem tržnega socializma, oblika ekonomske demokracije, ki temelji na demokraciji na delovnem mestu, delavskem samoupravljanju in demokratičnem nadzoru investicij (Schweickart, 2015). Sistem tržnega socializma še vedno deluje

na podlagi trga in tržnih zakonitosti, hkrati pa so elementi tržnega socializma že zdaj prisotni v gospodarstvu, predvsem v obliki delavskih zadrug, ki so tako preverjena in delujoča alternativa sedanjemu sistemu, saj so »rešitve zadrug v primerjavi s profitno usmerjenimi podjetji bolj vključujoče in bolj usmerjene k doseganju ciljev v splošnem interesu, s pozitivnimi učinki za blagor skupnosti« (Borzaga in Galera, 2012: 11). Uporaba načrta delničarstva zaposlenih za preoblikovanje tradicionalnih podjetij v delavske zadrug se ponuja kot potencialno uspešen politični projekt krotitve kapitalizma prek javnih politik v okviru strategije erozije kapitalizma. Kombinacija strategije erozije kapitalizma kot načina (odgovor na vprašanje: *Kako?*) in implementacije sistema tržnega socializma (odgovor na vprašanje: *S čim?*) nam torej ponuja pristop k dolgoročni odpravi kapitalizma kot prevladujočega družbenoekonomskega sistema.

Ob tem sicer obstajajo upravičeni pomisleki, da sama sprememba prevladujočega sistema lastništva in upravljanja podjetij v gospodarstvu ob ohranitvi tržnega urejanja ponudbe in povpraševanja še ne bo pomenila dejanske dokončne odprave kapitalizma (Gasper, 2014). S tem se seveda lahko strinjamo, saj ne moremo natančno predvideti posledic implementacije strategije erozije kapitalizma s tržnim socializmom. Vendar je edini način, da ugotovimo, ali je erozija kapitalizma pravi način za spreminjanje sveta ali ne, poskus njene uvedbe v praksi oziroma poskus dejanskega spreminjanja sveta, kot je zapisal Wright (2016b). Erozija kapitalizma s tržnim socializmom je tako morda vendarle lahko praktično izvedljiv prvi korak v smeri vzpostavitve alternativnega družbenoekonomskega sistema in demokratizacije ekonomije in družbe.

Literatura

- BIBIČ, ADOLF (1990): Pluralizem in demokracija v politični teoriji Roberta Dahla. *Teorija in praksa* 27(5): 608–616.
- BORZAGA, CARLO IN GIULIA GALERA (2012): *Spodbujanje razumevanja zadrug za boljši svet*. Trento: University of Trento.
- BREZOVŠČEK, MARJAN (1990): Bogomil Ferfila: Jugoslovensko društvo od utopije ka realnosti. *Teorija in praksa* 27(10–11): 1397–1398.
- DAHL, ROBERT ALEN (1985): *A Preface to Economic Democracy*. Berkeley: University of California Press.
- ELLERMAN, DAVID (1990): *The Democratic Worker-Owned Firm: A New Model for the East and West*. Worcester: Billing & Sons Ltd.
- ELLERMAN, DAVID (1992a): *Property and Contract in Economics: The Case for Economic Democracy*. Oxford: Blackwell.
- ELLERMAN, DAVID (1992b): Property Rights in Capitalist and Labor-Managed Firms. *Advances in the Economic Analysis of Participatory and Labor-Managed Firms* 4: 157–171.

- ELLERMAN, DAVID (1997): *The Democratic Firm*. Dostopno na: <http://www.ellerman.org/wp-content/uploads/2016/06/DEMOfIRM.pdf> (30. oktober 2017).
- FUKUYAMA, FRANCIS (1992): *The End of History and the Last Man*. New York: The Free Press.
- GASPER, PHIL (2014): Are Workers' Cooperatives the Alternative to Capitalism? *International Socialist Review* 93. Dostopno na: <http://isreview.org/issue/93/are-workers-cooperatives-alternative-capitalism> (2. oktober 2017).
- GOSTIŠA, MATO (2014): *Teorija ekonomske demokracije kot nove sistemske paradigme kapitalizma*. Kranj: ŠCID – Študijski center za industrijsko demokracijo.
- GOSTIŠA, MATO (2017): *Ekonomska demokracija v 21. stoletju*. Kranj: ŠCID – Študijski center za industrijsko demokracijo.
- HAHNEL, ROBIN (2014): *The ABCs of Political Economy*. London: Pluto Press.
- KANJUO MRČELA, ALEKSANDRA (1999): *Lastništvo in ekonomska demokracija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- KANJUO MRČELA, ALEKSANDRA (2014): Odnos med ekonomsko in politično demokracijo. *Združenje svetov delavcev Slovenije, ŠCID* 2014(1): 2–6. Dostopno na: <http://www.delavska-participacija.com/priloge/2025-1.docx> (18. november 2017).
- KAVČIČ, BOGDAN (1989): Somrak samoupravljanja? *Teorija in praksa* 26(6–7): 860–863.
- KENNER THOMPSON, JUDITH (1993): Promotion of Employee Ownership through Public Policy: The British Example. *Journal of Economic Issues* 27(3): 825–847.
- KIRN, GAL (2014): *Partizanski prelomi in protislovja tržnega socializma v Jugoslaviji*. Ljubljana: Založba Sophia.
- LANE, DAVID (2013): Why Market Socialism is a Viable Alternative to Neoliberalism. *The London School of Economics and Political Science*. Dostopno na: <http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/37396/> (2. oktober 2017).
- MARX, KARL (1973): *Kapital III*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- MOČNIK, RASTKO (1997): Onkraj utopizma. *Časopis za kritiko znanosti* 25(182): 101–119.
- OAKESHOTT, ROBERT (1990): *The Case for Workers' Co-ops*. Hong Kong: MacMillan Press.
- OAKESHOTT, ROBERT (1997): Delnice zaposlenih in interesi zunanjih delničarjev. *Združenje svetov delavcev Slovenije, ŠCID* 1997(6–7). Dostopno na: <http://www.delavska-participacija.com/priloge/ID970636.doc> (18. november 2017).
- RILEY, DYLAN (2016): An Anticapitalism That Can Win. *Jacobin Magazin*, 7. januar. Dostopno na: <https://www.jacobinmag.com/2016/01/olin-wright-real-utopias-socialism-capitalism-gramsci-lenin-luxemburg/> (2. oktober 2017).
- ROEMER, JOHN E. (1994): *A Future for Socialism*. Massachusetts, Cambridge: Harvard University Press.
- ROWE, DEBRA (2014): *Achieving Sustainability: Visions, Principles, and Practices*. Detroit, Mich.: Macmillan Reference USA.
- SAMARY, CATHERINE (2017): *Komunizem v gibanju*. Ljubljana: Založba I*cf.
- SÁNCHEZ BAJO, CLAUDIA IN BRUNO ROELANTS (2015): *Kapital in past zadolževanja: združništvo kot alternativa*. Ljubljana: Modrijan.
- SCHWEICKART, DAVID (2002): *After Capitalism*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

- SCHWEICKART, DAVID (2006): *Nonsense on Stilts: Michael Albert's Parecon*. Dostopno na: <http://www.luc.edu/faculty/dschwei/parecon.pdf> (2. oktober 2017).
- SCHWEICKART, DAVID (2016): *Economic Democracy. The Next System Project*, 1. marec. Dostopno na: <https://thenextsystem.org/economic-democracy> (4. januar 2018).
- WEISSKOPF, THOMAS E. (1993): A Democratic-Enterprise-Based Market Socialism. V *Market Socialism: The Current Debate*, P. Bardhan in J. Roemer (ur.), 120–141. Oxford: Oxford University Press. Dostopno na: https://sites.lsa.umich.edu/tomweisskopf/wp-content/uploads/sites/278/2015/08/democratic-enterprise-based_market_socialism.pdf (2. november 2017).
- WITHERELL, ROB (2013): An Emerging Solidarity: Worker Cooperatives, Unions, and the New Union Cooperative Model in the United States. *International Journal of Labour Research* 5(2): 251–268.
- WOLFF, RICHARD (2015): *Marxism and Socialism*. Dostopno na: http://www.rdwolff.com/faq_marxism_socialism (3. november 2017).
- WRIGHT, ERIK OLIN (2010): *Envisioning Real Utopias*. London: Verso.
- WRIGHT, ERIK OLIN (2016a): *How to Be an Anti-Capitalist for the 21st Century*. Dostopno na: [https://www.ssc.wisc.edu/~wright/How%20to%20be%20an%20anticapitalis/How%20to%20be%20an%20Anticapitalist%20\(essay\)%20-%20v6.0.pdf](https://www.ssc.wisc.edu/~wright/How%20to%20be%20an%20anticapitalis/How%20to%20be%20an%20Anticapitalist%20(essay)%20-%20v6.0.pdf) (2. november 2017).
- WRIGHT, ERIK OLIN (2016b): How to Think About (And Win) Socialism. *Jacobin Magazine*, 27. april. Dostopno na: <https://www.jacobinmag.com/2016/04/erik-olin-wright-real-utopias-capitalism-socialism/> (2. november 2017).